

2 Karaktärisering av kyrkoanläggningen

2.1 Kyrkomiljön

Strax norr om Hudiksvalls stad ligger på ett höjdläge i det öppna jordbrukslandskapet Hälsingtuna kyrkoanläggning. Se bild 1. Kyrkan är tydligt synlig för de många trafikanter som färdas på E4:an hundratalet meter öster om kyrkan. Socknens historia går till förhistorisk tid då en havsvik här sträckte sig långt in mot land, där åkrarna nu breder ut sig. Intill kyrkoanläggningen finns två runstenar, varav den som står inne på kyrkogården räknas till de största runstenarna i Sverige. Kyrkoanläggningen består av kyrka, kyrkogård med gravkapell samt klockstapel. Väster om klockstapeln står den rödmålade sockenstugan med sitt karaktäristiska valmade tak samt några äldre rödmålade ekonomibyggnader. Söder om kyrkogården är det nuvarande församlingshemmet samt pastorsexpeditionen inrymd i en byggnad från 1960, som består av två sammanlänkade byggnadskroppar med putsade fasader i ljusa färger. Cirka hundra meter sydväst om församlingshemmet ligger prästgården, som består av flera äldre byggnader.

2.2 Kyrkan

Kyrkan utmärker sig redan på långt håll genom sitt höga, relativt smala, torn som tros ha tillkommit redan under 1100- eller 1200-talet. Se bild 2. Sannolikt användes tornet ursprungligen som ett försvarstorn, då det i sin uppbyggnad liknar de kastaler och liknande tornbyggnader som uppfördes på strategiska platser längs kusten under 1100- och 1200-talen. Huruvida tornet eller kyrkan uppfördes först i Hälsingtuna är inte klarlagt och arkeologiska lämningar har även påträffats som möjligen antyder att kyrkan kan ha haft ytterligare ett torn i öster, en utformning som även är känd från andra medeltidskyrkor som uppförts i försvarssyfte.

Kyrkan har rektangulär planform med en smalare och lägre sakristia mot öster och tornet i väster. Huvudingången är placerad på tornets västra fasad, men även sakristian har en port, båda med trappor av huggen sten. Ovanför en synlig sockel med huggen natursten är fasaderna vitputsade och försedda med höga rundbågiga fönster från 1700-talet med spröjsindelade rutor. Sakristian har dock, putsad grund i grå kulör och stående vitmålade träpanel samt fyrkantiga fönsteröppningar mot öster och norr. Kyrkobyggnadens portar är kopparklädda och huvudingången, som består av en dubbeldörr, är även försedd med ett halvrunt överljusfönster som ger ljus åt vapenhuset innanför. Fasaderna avslutas med en kraftig vit putsad profilerad takfot. Byggnaden täcks av ett mycket brant sadeltak som sedan 1980-talet är klätt med kopparplåt. Tornet har ytterst få muröppningar och de som finns är huvudsakligen smala. Överst återfinns en rad med tinnar av gråsten, vilka sedermera har murats igen med tegel. Tornhuven, som uppfördes 1738, är spånklädd med svängd form och ovanpå denna reser sig en smal vitmålade åttkantig lanternin med öppningsbara luckor i svart kulör. Lanterninen har ett spetsigt tak som kröns av en spira med ett förgyllt klot och överst en liten förgyllt tupp.

Vapenhuset har hög takhöjd och är ljust med vitputsade väggar och valv samt har golv av synligt tegel. Längs norra väggen löper en trappa upp till läktaren som har ett grönmålat trappräcke av trä mot vapenhuset. Halvvägs upp i läktartrappan börjar den mycket trånga medeltida murade spiraltrappan som leder vidare upp till tornets övre våningar. Se bild 3.

Tornet är uppdelat i ett antal mellanvåningar vilka har oputsade murade väggar där spår av äldre mellanbjälklag kan studeras i murverket. Relativt högt upp finns även ett tunnvalv av gråsten.

Kyrkorummet har också en påtagligt ljus karaktär med sina vitputsade väggar med stora fönster och höga medeltida tegelvalv, där korvalvet givits en mer påkostad utformning med ett stjärnvalv. Se bild 5-7. I hela kyrkorummet fortsätter valvens linjer ned på de pelare som bär upp valven längs ytterväggarna. Från kyrkans äldsta tid minner några partier av medeltida väggmålningar längs kyrkorummets södra vägg, vilka under 1900-talet tagits fram och konserverats. Se bild 4. Golvet utgörs numer av ett lackat trägolv i hela kyrkorummet utom innanför altarringen där en grön heltäckningsmatta täcker trägolvet.

Koret präglas i hög grad av altaruppsatsen och predikstolen, vilka båda härrör från 1600-talet och är utförda i tidstypisk barockstil och som återkommit till kyrkorummet under 1900-talet. Altaruppsatsen står uppställd på ett murat vitmålat tegelaltare från 1900-talets mitt, dekorerad med de förgyllda bokstäverna *IHS* samt en kraftig huggen stenskiva. Altarringen, i klassicistisk stil, är målad i grön, beige, vit och brun kulör. På korets norra sida står ett litet sidoaltare vars stenskiva har samma utformning som huvudaltaret, fast betydligt mindre. På kyrkorummets väggar sitter ett stort antal medeltida träskulpturer uppsatta. Bänkinredningen, som härrör från 1800-talet, men som senare har byggts om, är slutet och utgörs av två kvarter vilka avdelas med en mittgång. Hela bänkinredningen är målad i en grönbeige kulör med gulfärgade speglar. Bänkkvarteren avslutas i väster med två höga spegelförsedda skärmar som döljer kaphyllor på baksidan. I kyrkorummets västra del bär åtta runda träpelare med marmorering från 1980-talet i grön kulör upp orgelläktaren. Läkarbarriären är dekorerad med inramade speglar medan orgelfasaden är gråmålad med förgyllningar och utförd i nygotisk stil i slutet av 1800-talet. På långhusvinden finns de medeltida takstolarna kvar, men de har förstärkts vid flera tillfällen.

Rakt öster om korväggen ligger sakristian som är uppförd av trä 1840. Rummet har brunbetsat trägolv, bröstpanel i brunröd kulör och resterade delar av väggarna indelade i beigefärgade fält omgivna av brunröda ramar. Se bild 8. Taklisterna och det plana trätaket är målade i vit kulör. Sakristian får dagsljus genom tre rektangulära gallerförsedda fönster och en av de två dörrarna som leder in i rummet är en äldre plåtklädd dörr med järnbeslag och kraftigt lås. Den södra väggen utgörs av väggfasta inbyggda skåp och längs den västra väggen står ett väggfast altare av trä.

2.3 Kyrkogården

Kyrkogården omger kyrkan på alla sidor, då den successivt efter behov har utökats. Den äldsta delen skiljer sig dock från den nyare i struktur och omgärdning. Denna del av kyrkogården omgärdas helt av ett svartmålat gjutjärnsstaket på en kraftig sockel av huggen sten. Ingången till kyrkogården är placerad mitt framför kyrkans västra entré och här har tidigare funnits grindar som numer är borttagna. Mellan kyrkan och kyrkogårdsentrén finns en bred gång av röda stenplattor. Innanför staketet återfinns en trädkrans av lövträd, men enstaka lövträd står även inne på kyrkogården. Huvudsakligen är marken gräsklädd och uppdelad i kvarter av grusgångar. Se bild 2 och 10.

Kyrkogården har en traditionell uppbyggnad med större familjegravar längs ytterkanterna och gångarna. Mot öster finns ett större kvarter med många äldre små, huvudsakligen stående, gravstenar, men några äldre vitmålade träkors förekommer också. Norr om kyrkan har kyrkogården en modernare karaktär med gravvårdar från 1900-talets senare hälft placerade i rader med klippta ryggäckar. Kyrkogårdens äldsta del är belägen söder om kyrkan och här står även den tidigare omnämnda stora runstenen. Här återfinns, om än ovanligt få, större familjegravar med omgärdning varav en stor gravvård med omgärdning och gravvård av gjutjärn från 1830-talet, vilken tillhör de mer speciella på kyrkogården. De flesta gravvårdar är dock även här av sten, varav några mycket höga. Här finns även ett relativt stort antal järnskors med ovanligare utformning. Intill sakristian finns ett antal påkostade gravvårdar över några prästfamiljer som levtt och verkat inom församlingen. De kvarvarande titlarna på kyrkogårdens gravvårdar anknyter delvis till havsanknutna yrken, som fiskare, båtsman etc, men hantverksyrken och kyrkliga titlar är också vanliga. På många gravvårdar är även bynamnet angivet.

Kyrkogårdens nyare del, som anlades kring 1970 omgärdas mot väster, norr och öster av ett lågt järnstaket placerat på en stensockel. Parallellt med den äldsta kyrkogårdensdelens terrasskant löper en asfalterad körväg, men i övrigt utgörs gångarna av grusgångar. En relativt brant stentrappa binder samman de båda delarna och längs terrasskanten finns planteringar i rabatter. I anslutning till den asfalterade vägen finns en liten plats med stenbeläggning och sittbänkar. Marken på den nyare delen är huvudsakligen gräsbevuxen och vegetationen består i övrigt av lövträd placerade mellan gravraderna samt enstaka häckar. Gravvårdarna är huvudsakligen av sten och stående, men enstaka träkors samt ett vitmålat järnkors kan också beskådas. Mitt på den norra delen av den yngsta kyrkogårdensdelen ligger en minneslund som givits en rund form, där en rund bassäng med planteringar utanför omges av grusgångar samt en gjuten mur med ett lågt järnräcke överst. I den sydvästra delen av minneslundens finns en smyckningsplats anordnad intill en upprest natursten.

2.4 Klockstapeln

Mitt på den öppna större ytan som finns väster om Hälsingtunas kyrkotomt står sedan 1777 församlingens nuvarande klockstapel. Se bild 9. Byggnaden har åttkantig grundplan och består av en underliggande spånklädd bod med brant tak. Över boden reser sig åtta kraftiga stolpar vilka bär upp klockvåningen som är försedd med vitmålade räcken. Den spånklädda tornhuvuden är uppdelad i fyra etapper som avdelas av horisontella partier med vitmålade speglar med gråfärgade ramar. Överst tronar en dekorerad järnspira som kröns av ett förgyllt klot och en tupp. Byggnaden har dörrar till den underliggande boden respektive den ursprungliga branta trappan till klockplanet.

2.5 Gravkapellet

Precis vid kyrkogårdens södra gräns ligger församlingens gravkapell, en rektangulär byggnad som består av ett rum i markplan med ingång från norr och ett källarutrymme med port mot söder. Se bild 10. Byggnaden som uppfördes under 1940-talet har grund av huggen sten, vitputsade fasader och rundbågiga fönster i det övre planet med brunmålade snickerier. Ovanför den stora brunmålade träporten mot norr finns en korsformad fördjupning i putsen. Byggnaden täcks av ett sadeltak klätt med kopparplåt. I källarvåningen som har vitputsade väggar finns en äldre kistlyft mitt på golvet. I övervåningen har gravkapellet trägolv,

vitputsade väggar och trätak. Vid östväggen står ett litet vitmålat altare, men i övrigt saknas fast inredning i gravkapellet.

2.6 Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Trakten där Hälsingtuna kyrkomiljö är belägen har sedan förhistorisk tid utgjort en viktig bygd, vilket bland annat de två bevarade runstenarna vid kyrkoanläggningen berättar om. Den vitputsade medeltida stenkyrkan med sitt höga och smala torn, synligt vida i bygden, har förutom sin kyrkliga roll också sannolikt haft en funktion ur försvarsändamål, vilket gör att tornbyggnaden även är av stort byggnadsteknikhistoriskt intresse. Det ljusa kyrkorummet präglas i hög grad av de medeltida dekorativa valven samt de många bevarade medeltida skulpturerna som sitter uppsatta på kyrkorummets väggar. I koret märks dock även 1600-talets tillskott i form av den stora altaruppsatsen samt predikstolen. Från senare århundraden utmärker sig främst den omfattande fasta bänkinredningen samt läktaren med sin i nygotisk stil präglade orgelfasad. Kyrkogårdens äldre del, som omger kyrkan på alla sidor, har en öppen karaktär och traditionell uppbyggnad med stora familjegravar längs ytterkanterna och mindre, enklare gravvårdar i mitten, allt omgärdat med gjutjärnsstaket och trädkrans. Den nyare delen har modernare karaktär med gravvårdar längs gångarna och en rund minneslund. Till kyrkomiljön hör även det vitputsade gravkapellet samt inte minst den åttkantiga spånklädda 1700-talsklockstapeln, placerad på den öppna ytan väster om kyrkan.

Att särskilt tänka på vid användning och förvaltning av kyrkoanläggningen och byggnaderna

- Tornets medeltida murar och rester av tidigare bjälklag samt kyrkans medeltida murverk och kvarvarande medeltida takstolskonstruktioner är alla viktiga historiska dokument.
- Kyrkans dekorativa valv och pelare utgör en betydande del av kyrkorummets karaktär.
- Kyrkans bevarade medeltida väggmålningar samt de många medeltida träskulpturerna har mycket höga konstnärliga värden och är viktiga för upplevelsen av kyrkorummet.
- Predikstolen och altaruppsatsen från 1600-talet bidrar i hög grad till korets karaktär.
- 1800-talets tillägg i form av bänkinredning och orgel är betydelsefulla för upplevelsen av kyrkorummet.
- Sakristian av trä har behållit sin ursprungliga karaktär.
- Kyrkogårdens traditionella uppbyggnad med omgärdning, trädkrans, gravstruktur och gravomgärdningar är tillsammans med gravkapellet en viktig del av kyrkoanläggningen.
- Den välbevarade klockstapeln tillhör gruppen av påkostade klockstaplar som uppfördes i Hälsingland under 1700-talet och är av stort byggnadsteknikhistoriskt intresse.

2.7 Källor, litteratur och övriga uppgifter

ATA, Hälsingland, Hälsingtuna sn, Hälsingtuna kyrka

Almqvist, Lena. Arkitekt. Muntliga uppgifter, november 2006

Berggren, Lennart. Byggkonsult. Muntliga uppgifter, juni 2006.

Länsmuseet Gävleborg, topografiskt arkiv

Länsmuseet Gävleborg, ärendearkiv

Riksantikvarieämbetet, Byggnadsregistret, Hälsingtuna kyrka

Swartling, Ingrid. *Hälsingtuna kyrka*. Ingår i serien Hälsinglands kyrkor 7. 2:a upplagan, reviderad av B. I. Kilström, Uppsala 1984.

Inventeringsdatum: 2006-05-09.

Inventerare: Daniel Olsson.

Ansvar kulturhistorisk karaktäristik och bedömning: Anna Lindgren och Daniel Olsson.

Rapportsammanställning: Daniel Olsson.